

ВІКТОР ПРИТЧЕТТ

Віктор Соудон Прітчетт (нар. 1900 року) — англійський письменник та критик. Літературну діяльність почав 1928 року книжкою «Пішки по Іспанії». Оpubлікував романи «Попереду мрець» (1937) та «Містер Біланкл» (1951). Особливо відомий як новеліст. Своїх героїв В. С. Прітчетт знаходить здебільшого серед простих людей Англії, описуючи з м'яким гумором їхні радощі та болі.

СВЯТИЙ

У сімнадцять років я перестав вірити в бога. Сумніви щодо його існування брали мене й раніше, а після однієї пригоди, яка сталася під час прогулянки човном, моя віра розвіялась остаточно. Мій дядько, під чийм дахом мені довелося прожити довгий час, саме відкрив у нашому містечку невелику мебльову майстерню. З грошима в нього завжди було суцужно, але, незважаючи на те, він ніколи не втрачав віри в божу поміч. І бог його не забув. З далекої Канади, з міста Торонто, до містечка, де ми жили, прибув капіталовкладник, який належав до секти, відомої під назвою «Церква останнього очищення». Хіба можна собі уявити, запитав він у нас, щоб добрий і всемогутній господь залишив своїх дітей без грошей? Ні, такого й справді не може бути, визнали ми. Тоді той чоловік уклав у діло мого дядька трохи грошей і цим відразу обернув нас у свою віру. Ми стали першими пурифістами (так називали нашу секту) в місті. А незабаром у приміщенні хлібної біржі щонеділі почали збиратися новонавернені — загалом понад п'ятдесят чоловік.

Люди нас цуралися й ненавиділи. Нас висміювали, а часом і позивали до суду. Отож доводилось нам триматися гурту. Ненавернені не прощали нам нашої віри в дійовість молитов, дратувало їх і те, що одкровення прийшло до нас із Торонто. Наші молитви були дійові з досить простої причини. Вірити своїм чуттям ми вважали «оманою», — цим словом у нас називався гріх, — і тому не боялися ні грипу, ні сухот, ні злиднів, ні безробіття. Усі ці лиха були для нас нереальні, вони просто не існували, оскільки господь у своєму милосерді ніколи б їх не допустив. Якими буденними й звичними були для нас речі, відомі невігласам під назвою «чудеса», не раз думав я, схвилювано дивлячись на нашу конгрегацію. Може, наші чудеса були маленькі й непомітні; але ж ми знали — в Лондоні і в Торонто перед молитвами великих пурифістів не могли встояти ні глухість, ні сліпота, ні рак, ні безумство, ні будь-яке інше нещастя.

— Як? — роздратовано чмихнувши носом, вигукнув мій учитель, ірландець з очима кольору битого скла. — Як? Виходить, упавши з

горішнього поверху цього будинку й розбивши голову, ти вважатимеш, що не падав і нічого собі не розбив?

Маленький хлопчик, я всіх боявся, але не тоді, коли йшлося про мою віру. Головоломка, перед якою поставив мене ірландець, була для мене не першина. Та сперечатися з ним не було ніякого сенсу, хоч наша релігія вже й виробила досить цікаву казуїстику.

— Я вважатиму саме так, — відповів я холодно й не без деякої пихи. — І голова моя буде ціла.

— Нічого ти не вважатимеш, — сказав ірландець, і очі його сяяли від задоволення. — Ти будеш мертвий.

Хлопці сміялися, але дивились на мене, як на героя.

Та згодом, я вже не пригадую, як і чому, в мене почали виникати сумніви. Сталося це досить несподівано, так, наче я зайшов увечері до спальні й побачив у своєму ліжку велику потворну мавпу, і відтоді вона так і ходила за мною назирці, крекчучи і чухаючись, не відриваючи від мене жорстокого й проникливого погляду. Мене почало непокоїти питання, що ховається під фундаментом кожного віровчення. Як пояснити походження зла? Нас учили, що зло — це ілюзія. Але ілюзії теж мають свою причину. Пурифісти ж це заперечували.

Я звернувся до дядька. Справи його на той час ішли погано, й тому він став різкий і дратівливий. Почувши моє запитання, він спохмурнів.

— Коли ти востаннє чистив своє пальто? — запитав. — Ти не слідкуєш за собою й став нечупарою. Якби ти більше читав книжки (тобто пурифістську літературу), а не гаяв час, швендяючи з руками в кишенях та бовтаючись на річці, ти б не піддався омані.

Усі догми мають власний жаргон; мій дядько був людина ділова і полюблив термінологію своєї секти. «Не піддавайся омані» — був його улюблений вираз. Головне в пурифізмі, казав він, його бездоганна наукова точність. Як же можна сумніватися в незаперечній істині, брати собі на душу такий гріх? Він зняв пенсне, помішав у склянці чай і звелів мені скоритися або змінити тему. Краще обрати друге, натякнув він, і я з тривогою побачив — дядько безсилий розбити мої аргументи. Віра й сумнів учепилися в мене і тягли в різні боки, наче хотіли роздерти мене на клапті.

— Невже ти хочеш сказати, що сумніваєшся в правдивості слів нашого господа? — нервово запитала тітка, виходячи за мною з кімнати. — Твій дядько не сумнівається, голубе.

Я не зміг їй відповісти нічого. Вийшов із дому й пішов головною вулицею вниз до річки, де в блискуче розпарене плесо, мов кровососні комахи, вп'ялися човни. Життя — це сон, думав я; ні, не сон, а кошмар, бо потворна мавпа не відставала від мене ні на крок.

І ось тоді до нашого містечка прибув містер Х'юберт Тімберлейк. Це був один із видатних діячів нашої церкви, і він приїхав, щоб прочитати на хлібній біржі проповідь місцевим пурифістам. Про це повідомляли розклеєні скрізь афіші. В неділю пополудні містер Тімберлейк збирався відвідати нашу родину. Навіть подумати було страшно, що така видатна людина сидітиме в нас за столом, братиме в руки наші ложки й виделки, їстиме наш хліб. Звісно, жодна недосконалість у нашому домі, жодна щербинка в наших душах не сховається тепер від його ока. Адже ми знали, що істину вже відкрили, науково обгрунтували, шляхи розвитку людства визначили раз і назавжди, і ось нам пощастить побачити на власні очі людину, котра побувала в Торонто, в нашому штабі, де зробили це велике одкровення, людину, яка й сама явила

багато чудес і навіть двічі воскресила з мертвих — він згадав про це мимохіть, як про звичайнісіньку річ.

— Мій небіж, — мовив дядько, рекомендуючи мене. — Він живе з нами. Гадає, ніби в голові в нього повно думок, але я певний, що це тільки він так гадає. Ха-ха! — В присутності великих людей дядько завжди намагався жартувати. — Він днює й ночує на річці, — провадив дядько. — Отож, мабуть, у голову йому набралось трохи води. Я розказував містерові Тімберлейку про тебе, хлопче.

Моя рука відчула доторк пухкої, наче замшевої, долоні. Я побачив опасистого, ставного чоловіка в двобортному темно-синьому костюмі. Голова була квадратна, з малесенькими вухами й апатичною полив'яною усмішкою — на думку ворогів, такі усмішки були характерні для членів нашої секти.

— Чудово сказано, — мовив містер Тімберлейк, який, часто буваючи в Торонто, говорив з американським акцентом. — Ну, а ми відповімо твоєму дядькові так: смішно, що він думає, ніби це смішно.

Очі в містера Тімберлейка були ясні й безбарвні. Він був схожий на відставного капітана торговельного флоту, який забув про море, взявся за розум і робить великі гроші. Своєю підтримкою він одразу ж завоював моє серце. Сумніви розвіялися. Коли вже містер Тімберлейк у щось вірить, то так воно, безперечно, і є. Я слухав його під час сніданку і думав, яке прекрасне й благородне в нього життя.

— Мабуть, містер Тімберлейк стомився після проповіді, — сказала тітка.

— Стомився? — обурено вигукнув дядько. — Як може містер Тімберлейк стомитися? Не піддавайся омані, жінко!

Бо за доктриною нашої віри, дрібні незручності життя були так само ілюзорні, як і великі нещастя, а в присутності містера Тімберлейка відступати від доктрини не можна було ніяк.

І тоді я вперше помітив, що після широкої усмішки губи містера Тімберлейка мали звичай смутно й саркастично вигинались тонкою дугою.

— Гадаю, — мовив він, розтягуючи слова, — часом бувало, що стомлювався й усевишній, бо, згідно зі святим письмом, на сьомий день він одпочивав. А знаєте, що я думаю зробити пополудні? — запитав він, обернувшись до мене. — Поки твої дядько з тіткою спочиватимуть після ситої їжі, ми підемо до річки й наберемо трохи в голови води. Я покажу тобі, як плавати на човні, відштовхуючись жердиною.

Я був трохи розчарований, вгадавши намір містера Тімберлейка: він хотів показати, ніби добре розуміє молодь. І, мабуть, збирається погомоніти наодинці зі мною про мої сумніви.

— У неділю на річці завжди багато людей, — збентежено зауважив дядько.

— Пусте, я люблю, коли людно, — мовив містер Тімберлейк, сердито глянувши на дядька, який цілий ранок не давав йому й дихнути, випитуючи, що там робиться в священному місті Торонто.

Дядько й тітка не могли повірити, що така людина, як містер Тімберлейк, може з'явитися недільного полудня на річці серед яскравих светрів і грамофонів. Для будь-кого іншого з секти вони вважали б це гріхом.

— Ну, то як? — запитав містер Тімберлейк.

Схвильований, я тільки промимрив у відповідь щось невиразне.

— Отже, згода, — сказав містер Тімберлейк, і на його обличчі сяйнула усмішка, яскрава й порожня, мов на афіші. — Це буде чудова прогулянка, правда?

Містер Тімберлейк пішов нагору помити руки. Дядько був глибоко ображений, але нічого не міг удіяти.

— Надзвичайна людина, — мовив він, знімаючи окуляри. — Така добра й проста, — додав, мовби вибачаючись. — Ось що, хлопче, — провадив дядько, — це велика подія в твоєму житті. Десять років тому Х'юберт Тімберлейк мав тисячу фунтів на рік у страховому бізнесі. Але потім, почувши про пурифізм, він забув про все на світі, покинув роботу й став на шлях істини. Тяжкі випробування випали на його долю. «Не раз бувало, — розповідав він мені сьогодні вранці, — що я й ризи в роті не мав». Але відступати з обраного шляху він не збирався. Переїхав з Вустера до Лондона і через два роки вже мав зі своєї практики півтори тисячі фунтів на рік.

Зцілювати хворих молитвами згідно з догмами церкви останнього очищення — така була нова професія містера Тімберлейка.

Мій дядько потупив очі. Без окулярів його повіки здавалися маленькими й рухливими. Він стихив голос.

— Я розповів йому про твої сумніви, — ледве чутно, але схвильовано мовив дядько.

Мені стало соромно до сліз. Дядько підняв очі й виставив наперед підборіддя.

— Він лише посміхнувся, — сказав дядько. — Оце й усе.

Потім став чекати, доки спуститься містер Тімберлейк.

Я надягнув білий фланелевий костюм і невдовзі вже йшов з містером Тімберлейком до річки. Я відчував себе до деякої міри лицеміром; адже він, напевне, почне пояснювати, звідки походить зло, і мені доведеться вдавати, ніби він мене переконує, а навіщо мене переконувати, коли я повірив йому й без слів. Поруч із причалом над річкою висів довгий кам'яний міст, його дві арки дивилися в далечінь, мов очі сови. «Ото якби ці чоловіки в фланелевих костюмах і засмаглі дівчата знали, — майнуло мені в думці, — що я купую квиток для самого містера Тімберлейка, який тільки сьогодні вранці читав у місті проповідь». Я оглянувся, розшукуючи його очима, а коли побачив, то не міг стримати подиву. Він стояв на березі й дивився на воду безвиразними байдужими очима. На тлі яскравої святкової юрби жвавий і діловий вираз його обличчя якось зів'яв. Він здавався старим, неприкаяним і непривітним. Але, побачивши мене, містер Тімберлейк відразу згадав про свою усмішку.

— Все гаразд? — гукнув він. — От і чудово.

У мене виникло таке відчуття, ніби в ньому крутиться пошкоджена грамофонна пластинка, щоразу повторюючи слово «чудово».

Він ступив у плоскодонку і взяв команду на себе.

— Веслуй-но до того берега, а там я покажу тобі, як пливти човном, відштовхуючись жердиною.

Усе досі сказане містером Тімберлейком здавалося мені нереальним. Було просто неймовірно, що він сидить оце в човні серед таких звичайнісіньких речей. Я жахнувся, почувши, що він хоче пливти вгору по річці. А раптом він упаде в воду? Але я одразу відкинув цю думку. Лідер церкви, керований самим богом, не може впасти у воду.

В тому місці річка широка й глибока, але біля південного берега вода мілкіша, а дно глинясте і тверде. Над головою, відбиваючись у воді,

звисають верби, а під легенькими човнами, наче розверзаються, клубочачись на дні хмарами, глибокі соляні печери. Віття схиляється аж до води, торкаючись її листям, ніби пальці клавішів фортепіано. А коли в небі сонце, то посеред річки міниться-виблискує стежка, на яку можна дивитися тільки примруживши очі, і по тій стежці в неділю плывуть і плывуть баркаси під парасольками й прапорцями; плывуть човни, розмірено змахуючи жучачими лапками весел і викидаючи з води за кожним змахом золоті бризки сонця. Берегом тягнуться сади, а далі вгору починаються луки. Того полудня, коли ми з містером Тімберлейком вирушили з'ясовувати походження зла, трави рясніли золотистими крапельками жовтцю.

— А тепер, — рішуче заявив містер Тімберлейк, коли я довеслував до протилежного берега, — тепер я буду правити сам.

І він сів до стерна.

— Я спершу виїду з-під цього гілля, — сказав я.

— Подай-но мені жердину, — наказав містер Тімберлейк, ставши на маленькому помості й рипнувши черевиками. — Дякую, сер. Я не брав до рук жердини вже вісімнадцять років, але в мої часи, брате, я в цьому ділі був не останнім.

Він озирнувся навкруги, і жердина ковзнула поміж його долонями у воду. Він упер її в дно і зробив перший поштовх, найважчий. Човен зрушив з місця і м'яко загойдався на хвилях. Я сидів до нього обличчям, з веслом наготові.

— Ну, як воно, хлопче? — запитав містер Тімберлейк, дивлячись на маленькі коловороти і підтягуючи жердину. Вода стікала з неї прозорими цівками.

— Чудово, — відповів я. З пошани до нього я вдався до цього слова.

Він одштовхнувся вдруге й утретє, може, більше, ніж треба, забризкавши собі рукави й не дуже впевнено правлячи, але я легко вирівнював човен веслом, і загалом у нас виходило непогано.

— Старе вміння не забувається, — мовив він. — Ну, то як у мене виходить?

— Лише тримайтеся подалі від дерев, — сказав я.

— Дерев? — перепитав він.

— Від верб, — пояснив я.

— Спробую, — мовив він. — Ну, а як зараз? Ще не досить? Ну, а тепер?

— Відштовхніться ще раз, — мовив я. — Течія з цього боку дуже сильна.

— Що? Знову дерева? — запитав він. Йому робилося жарко.

— Ми можемо миттю проскочити повз них. Я допоможу веслом. Але містерові Тімберлейку ця моя пропозиція не сподобалась.

— Ні, не треба. Я й сам упораюся, — відповів він.

Я не хотів ображати одного з лідерів нашої церкви й поклав весло, але бачив, що йому непереливки.

— Звичайно, ми можемо проїхати й під ними, — сказав я. — Це буде навіть цікаво.

— Непогана думка, — погодився містер Тімберлейк.

Він енергійно наліг на жердину і відштовхнувся в напрямку арки з вербового гілля.

— Нам доведеться трохи пригнутися, оце й усе, — сказав я.

— Пусте, я відгорну гілля руками, — мовив містер Тімберлейк.

— Краще пригнутися, — правив своєї я.

Ми швидко наблизилися до арки; я був уже під самим віттям.

— Я, мабуть, пригнуся, — сказав я. — Пригніться й ви, поки ми проїдемо під цією гілкою.

— Чому це вербові віти так низько схиляються над водою? — запитав містер Тімберлейк. — Сумніваюся, чи слід називати ці верби плачучими. Бачиш, як хитро омана спрямовує наші думки на печаль. Чому б не назвати їх сміхотливими вербами? — розбалакував містер Тімберлейк, а тим часом гілка вже пропливла в мене над головою.

— Пригніться, — попросив я.

— Де ж ті верби? Я їх не бачу, — сказав містер Тімберлейк, обертаючись.

— Пригніть голову, швидше! Там гілка! — крикнув я.

— Що? Гілка? — перепитав містер Тімберлейк. Гілка була вже біля самих його грудей. Він схопив її рукою й хотів підняти. Але виявилось, що це не так легко зробити, і містер Тімберлейк розгубився. Гілка твердо і пружно надавила на нього, і він відхилився назад. Упершись ногами в дно човна, він відштовхнув її. Але цей поштовх виявився надто сильним. Човен смикнувся вперед, а містер Тімберлейк нерозважливо ступив крок назад, і я побачив його черевики вже за бортом. В останню хвилину він ухопився за вищу й товщу гілку і висів тепер на відстані ярда від поверхні води, круглий, мов стигла синя слива, готова впасти першої-ліпшої миті. Човен був уже далеко, і, хоч я й схопився за весло, врятувати містера Тімберлейка не зміг.

Я дивився й не вірив своїм очам; та це й не дивно, бо наша релігія вчила їм ніколи не вірити. Я сидів непорушно, роззявивши від подиву рот. Тепер тільки чудо, подумав я, могло його врятувати.

Найдужче вражало мене мовчання містера Тімберлейка, який повис над водою. Я робив дві роботи зразу — дивився на нього і виплутував човен з дрібного гілля. Коли я з нього виплутався, нас розділяло вже кілька ярдів, а підшовши черевиків містера Тімберлейка торкалися води, бо гілка під його вагою зігнулася. Зовсім поруч пропливали човни, але ніхто, здавалось, нас не помічав. Та я й не хотів, щоб нас бачили. Це була наша особиста драма. На шиї містера Тімберлейка проступило друге підборіддя, а голову його затисло між плечами й піднятими руками. Я побачив, що він моргає й дивиться на небо. Повіки його були бліді, як у курчати. Він висів охайний і статечний, капелюх не злетів у нього з голови, верхній гудзик пальта був застебнутий. З нагрудної кишені виглядав блакитний носовичок. Він здавався таким незворушним і елегантним, що я неабияк занепокоївся. Адже він міг творити речі, які звуться чудесами. Звичайно ж, він не вірить, ніби й справді висить над водою, знає, що це ілюзія. І, мабуть, повторює зараз слова однієї з бездоганно логічних молитов нашої віри, більше схожих на розмови з Евклідом, аніж звернення до бога. Спокійний вираз його обличчя підтверджував цю мою думку. Невже він і справді хоче, запитував я себе, на очах у всіх цих людей, що юрмляться на головній вулиці, причалі та в містечку розваг, зробити чудо? Я надіявся, що він утримається від цього, я палко молився, щоб містер Тімберлейк не став на воду й не пішов по її поверхні. І бог мою молитву почув.

Я побачив, як занурюються у воду його черевики, як вода підіймається до кісточок і змочує шкарпетки. Він спробував схопитися руками за вищу гілку, і при цій невдалій спробі піджак і жилетка поповзли вгору й оголили тіло вище штанів. Сорочка лунко роздерлась по шву, поле-

тіли гудзики на штанях та шлейках божого чоловіка. Перед моїм зачудованим поглядом неначе розпалася священна статуя, неначе стався землетрус і, розколовши монументального ідола, засвідчив його смертність. Мабуть те саме відчували останні греки-язичники, дивлячись на розколену статую Аполлона. От у ту хвилину я й зрозумів, що ніякого останнього одкровення істини не було і що містер Тімберлейк нічого не знає про походження зла.

Змальовувати ту подію можна довго, але тривала вона лише кілька секунд, поки я веслував до містера Тімберлейка. Я запізнився, ступити ногами в човен він уже не міг, і тепер мені доводилось тільки чекати, коли він зануриться настільки, щоб його руки опинилися на рівні бортів. Тоді він пустить гілку, вхопиться руками за човен, і я довеслюю до берега. Так я і зробив. Занурений у воду спочатку по пояс, потім по груди, а далі по саму шию, містер Тімберлейк здавався мені бідолашним і жалюгідним. Так, наче не людина тонула перед моїми очима, а релігійна догма. Він ніяк не наважувався пуститися гілки й схопитися за борт човна, і коли вода досягла його коміра, я побачив, як гидливо й болісно скривилось його обличчя. Лежачи на блискучій тарелі води, голова посміхалася тією жахливою посмішкою, яку можна бачити на іконах обезголовлених святих.

— Хапайтеся за човен, містере Тімберлейк! — гукнув я. — Хапайтеся за човен!

Він ухопився.

— Веслуй назад, — наказав він сухо й діловито. Це були його перші слова. Я скорився й обережно повеслував до берега. Хлюпаючись, він вибрався на суше і, піднявши руки, дивився, як стікає з намоченого костюма вода, збираючись калюжкою біля його ніг.

— Виходить, ми десь піддалися сьогодні омані, — сухо кинув містер Тімберлейк.

Як він, мабуть, ненавидів зараз усю нашу родину!

— Вибачте, містере Тімберлейк, — сказав я. — Мені дуже прикро. Треба було веслувати. Це моя провина. Я швидко відвезу вас додому. Давайте-но я викручу ваш піджак і жилетку. Ви простудитесь і ще захворі...

Я змовк на півслові. Трохи був не припустився богохульства. Трохи був не подумав, що містер Тімберлейк і справді впав у воду і що для людини його віку це може бути небезпечно.

Та містер Тімберлейк мене поправив. Голос його був сухий і безвиразний, і звертався він скорше до загальних законів буття, ніж до мене.

— Воду створив господь, і думати, ніби вона може пошкодити його створінням, — безглуздо. Так чи ні?

— Авжеж, — промимрив я лицемірно.

— От і гаразд, — сказав містер Тімберлейк. — А тепер пливімо.

— Я миттю відвезу вас, — пообіцяв я.

— Ні, — сказав він. — Ми продовжимо нашу прогулянку. Я не дозволю, щоб цей маленький епізод зіпсував нам такий чудовий день. Куди ми пливли? Ти, здається, розповідав про чарівну місцинку вище по річці. Попливемо туди.

— Але я повинен відвезти вас додому. Ви не зможете сидіти там мокрий як хлющ.

— Ну, ну, — засміявся містер Тімберлейк. — Роби, як я сказав. Рушаймо.

Нічого не вдієш. Я причалив до берега, і він сів у човен. Я веслував, а містер Тімберлейк сидів переді мною, мов розпанахана мокра подушка. Жердину ми, звичайно, загубили.

Я довго не міг звести очі на містера Тімберлейка. Він поводився так, наче нічого не трапилось, і це поставило мене в скрутне становище, бо я знав: сьогодні відбулося щось дуже важливе. Потьмарився і зник той полиск, яким ще недавно світилися обличчя братів із нашої секти. Містер Тімберлейк теж не випромінював більше ніякого світла.

— Що то за будинок он там? — запитав він. Здавалося, він хотів зав'язати зі мною розмову.

Я виїхав на середину річки, щоб на нього світило сонце. Я бачив, як димить із нього пара.

Набравшись сміливості, я придивився до нього уважніше. Звичайний собі чоловік, підтоптаний і безпорадний, звиклий до сидячого життя. Тепер, коли він уже не випромінював світла, мені стало видно змержану жилками червонясту шкіру опасистого чоловіка з хворим серцем. Я пригадав його розповідь під час сніданку.

— Одна моя знайома сказала: «Чи ви повірите? Я можу пройти за день тридцять миль і не стомитись». А я їй відповів: «Не думаю, що віруючому, який належить до церкви останнього очищення, личить пишатися перевагами свого тіла».

Жалюгідною і безпорадною здавалась мені після того купання миршава постать містера Тімберлейка. Зіщулившись у намоклому одязі, він відмовився роздягнутись. «Схоже на те, що він ніколи раніше не виїздив за місто», — подумав я, побачивши, з якою нудьгою він дивиться на воду, човни й навколишній краєвид. Ця прогулянка була для нього ніби обов'язком, необхідним, але досить неприємним. Йому нітрохи не було цікаво. З його запитань: «Що то за церква? Чи є в цій річці риба? То радіо чи грамофон?» — я зрозумів, що містер Тімберлейк засвідчує реальність світу, в якому він не жив, чисто формально. Цей світ був для нього надто цікавим, надто багатим на події. Його дух, млявий і бездіяльний, витав десь-інде, в нематеріальній порожнечі. Це був нудний чоловіча, найнудніший з тих, кого я досі знав; але занудність була лише земним осадом його духу, давно розчиненого в холодному метафізичному бутті. Бридливо скривившись, він уперто переконував себе подумки, що не вимок у воді і що йому не загрожує серцевий приступ або запалення легенів.

Містер Тімберлейк розмовляв мало. Час від часу він викручував з рукава воду. Ледве помітно тремтів і дивився, як парує його одяг. Я спершу планував був допливти аж до греблі, але тепер і думати перестав про це — адже туди було ще цілих дві милі. Я вдавав, ніби збирався довеслувати тільки до закруту, куди ми саме підпливали і де виднілися багаті розсипи жовтцю. Я показав йому на цей лужок. Він обернувся й змуджено глянув на жовто-зелений килим, який повільно наближався до нас.

Я прив'язав човна, і ми зійшли на берег.

— Чудово, — мовив містер Тімберлейк. Він стояв на краю лужка так само, як тоді на пристані, — розгублений, безпорадний, нічого не розуміючи.

— Як приємно розім'яти ноги, — сказав я й повів його до квітів. Жовтець був такий густий, що трави під ним геть не було видно. Я сів. Містер Тімберлейк подивився на мене й сів теж. Тоді я востаннє спро-

бував його умовити, подумавши, що, може, він боїться виставити себе на посміх.

— Ніхто нас тут не побачить, — сказав я. — Цього місця з річки не видно. Зніміть піджак і штани й викрутіть їх.

Та містер Тімберлейк був непохитний.

— Мені цілком добре й так. Що це за квіти? — запитав він, щоб змінити тему.

— Жовтець, — відповів я.

— А, справді, — погодився він.

Я нічого не міг із ним вдіяти і ліг, простягшись на сонці; бажаючи, очевидно, зробити мені приємність, містер Тімберлейк ліг і собі. Він, мабуть, вирішив, що саме для цього я й приїхав сюди, що це одна з людських слабкостей. А він, звичайно, хотів показати, що людські слабкості не чужі і йому.

Але глянувши на нього, я побачив, що він парує й досі. Терпець мені остаточно увірвався.

— Припікає, — мовив я, підводячись.

Він підвівся й собі.

— Тобі хочеться посидіти в холодку? — ввічливо запитав він.

— Ні, — відповів я. — А вам?

— Ні, — відповів він. — Я дбаю про тебе.

— Нумо вертатися, — запропонував я.

Ми підвелися, і я пропустив його наперед. Містер Тімберлейк уже не був джентльменом у темно-синьому костюмі. Він був не синій. Він змінив колір і став жовтий. Пилок жовтцю вкрив його з ніг до голови.

— Ваш костюм! — вигукнув я.

Він подивився на свій костюм, підняв рідкі вії, але не усміхнувся й не сказав нічого.

«Це я чоловік і справді святий, — подумав я. — Такий самий золотий, як ікона». Золотий він сів у човен; золотий сидів цілу годину, поки я веслував униз по річці. Золотий і змучений. Золотим він зійшов на пристань і подався до будинку мого дядька. Там він відмовився перевдягнутись чи хоча б висушитись біля вогню. Він усе поглядав на годинника, чекаючи поїзд на Лондон. Так і просидів, замкнувшись у своїй шкаралупі, не зронивши жодного слова.

Шістнадцять років минуло відтоді, як я викупав містера Тімберлейка в річці і як видиво петель на його штанах знищило мою віру. Більше я з ним не зустрічався, а сьогодні почув, що він помер. Було йому п'ятдесят сім років. Мати, дуже стара жінка, біля якої він прожив усе своє життя, зайшла в спальню, коли він збирався до церкви, і побачила його без піджака на підлозі. Однією рукою він тримався за твердий комірець сорочки, другою за краватку, яку не встиг зав'язати. «Ще п'ять хвилин тому, — сказала вона лікареві, — я з ним розмовляла».

Лікар дивився на непорушне тіло, розпростерте на односпальному ліжку, й бачив перед собою літнього чоловіка, скорше ширококостого, ніж огрядного, з масивними квадратними щелепами. В останні роки він погладшав, розказував мені дядько. Причиною смерті містера Тімберлейка був, безперечно, серцевий приступ. Після смерті обличчя його розпливлося, стало грубим і навіть потворним. Це просто чудо, що він прожив так довго, сказав лікар. Будь-якої хвилини за останні двадцять років його могло вбити навіть найменше хвилювання.

Я подумав про нашу тодішню прогулянку човном. Згадав, як висів він на дереві. Згадав його, байдужого й золотого, на лузі. І зрозумів

тепер, чому він виробив у собі таку штучну ввічливість, чому завжди носив маску усміхненої людини, чому не знімав їх ніколи, як не знімав піджака після того свого купання. Тоді на річці я весь час боявся, що він ось-ось заговорить зі мною про походження зла. Але він так і не заговорив. Лише тепер, після його смерті, я зрозумів чому. Він був чесний. Потворна мавпа являлася не тільки мені. Мавпа, яка просто ходила за мною, давно вже сиділа всередині містера Тімберлейка, видаючи йому серце.

ОДИНАДЦЯТА ГОДИНА

За довгі роки служби кобила вивчила всі вулиці й сама зупинялася на хвилину-дві біля потрібних будинків, чекаючи, доки молочник скаже своє звичне: «Бувайте здорові, мем, дякую, мем». Тоді опускала голову, смикала посторонки, бляшанки й пляшки починали торохкотіти, а вона, не чекаючи на господаря, сама рушала до наступної зупинки. Але об одинадцятій годині вона ставала, як укопана. Цей будинок вона добре знала. Стара, кістлява, бородавчата й ряба, кобила розслаблювалася, звішувала голову до самої землі, широко розставляла передні ноги і здавалася тепер старою, ледачою і цинічною.

Бо ця зупинка була не на хвилину й не на дві. Насвистуючи, молочник рушав по алеї до будинку. П'ять хвилин розтягувалися на десять, десять на двадцять. Подеколи минало й півгодини, і година без чверті. А коли молочник нарешті вертався, він уже не насвистував.

Це був рум'яний коротун у коричневому плащі з назвою фірми на спині і в капелюсі, схожому на капелюх поліційного інспектора. Але ніщо так не приховує душі людини, як уніформа. Під капелюхом молочника ховався лисий і підтоптаний чолові'яга з густими смолисто-чорними бровами. Коли, розмовляючи, він скидав капелюха, його мова відразу ставала легкою і жвавою. Якщо він ще й витирав лисину хусточкою, то це свідчило, що він почувається зовсім невимушено.

Коли молочник уперше зайшов до цього будинку, назустріч йому з кухні вийшла жінка. У плиті, на якій стояв кавник, гуготіло полум'я. Деко з тістечками було вийняте з печі і стояло на столі. Ніздрі молочника з крихітними чорними волосинками роздулися й затремтіли.

— Люблю поласувати чимось солоденьким, — сказав він.

Господиня була добра жінка.

— Рання пташка росу п'є, — відповіла вона. — Пригощайтесь.

Вона була огрядна, млява, з повними руками й плечима. Мала не одне підборіддя. Маленьке верхнє підборіддя трусилося, наче чашка на блюдечку, на широкому нижньому, шия жінки була всипана ластовинням. Щоки її пашіли, розігріті жаром, що йшов од плити, нерозчесане волосся висіло розпущене по плечах. Рот був маленький і сердитий, але в цю хвилину він розплився в добродушній усмішці; усе тіло, здавалося, сміється зі своєї огрядності, й усмішка переходила з уст на шию й нижче; молочник не витерпів, переступив поріг, скинув капелюха і з задоволенням витер лисину.

— Я мов те перекотиполе, мем, — сказав він. — Мабуть, не відмовлюся.

Вона повернулася й попливла до столу з тістечками. Це були маленькі тістечка з вишнями. Коли вона відвернулася, складка на її шиї

схожа була на усмішку, і навіть її черевики, здавалося, посміхаються на підлозі.

— Заходьте, — мовила вона. — Я з Йоркшіру. З тутешніми людьми мені важко ладнати. Я люблю жити по-сусідському.

— Я теж з Йоркшіру. І сам люблю по-сусідському, — мовив молочник, заходячи до кухні й потираючи руки. У кухні було тепло й затишно, затишно від запаху тістечок і кави, тепло від привітної жінки.

— Сідайте, — запросила жінка. — Я теж сяду, бо весь ранок простояла на ногах. Сюди я приїхала з Лідса, ці тістечка нашої випічки.

— А я з Гулля, — сказав молочник. — Ми ніколи не кажемо «ні» й ніколи не впадаємо в розпач. Я теж весь ранок на ногах. З моєю роботою на возі довго не всидиш, бо доводиться раз по раз зупинятися, і спинитися теж не можна, бо треба їздити — ви мене розумієте! — Молочник сів навпроти неї.

— Відразу видно, що ви з півночі, — мовила гостинна жінка й підсунула йому тістечко. — Пригощайтесь, — сказала вона. — Беріть тістечко. Беріть двоє. Тут живуть самі скнари. Але я не скнара, ні.

— Спочатку ви, мем, — мовив він.

— Ні, — сказала вона, — я не їстиму.

— Хочете схуднути?

— Ха-ха-ха, — засміялася жінка. — Ви, бачу, дотепник! Подивіться, як мене рознесло. Мені радять якомога більше рухатись. — Вона знову зайшлася сміхом. — Але я до цього не дуже охоча.

— Ми такі, якими створив нас господь, — сказав молочник. — Усяких габаритів.

— І всякої подоби, — додала жінка, все ще сміючись. — Не годиться всім бути тоненькими.

— Атож, без тілистих не можна, — погодився молочник.

— Вони тут усі тоненькі і всі скнари, — мовила жінка.

Вона сміялася доти, доки на її маленьких, глибоко захованих під майже голими бровами сірих очіцях виступили сльози. Сміявся не тільки рот — щоки її ворушилися, ворушилися підборіддя, великі груди тряслися, і навіть ноги смикались під столом.

— О боже! О боже! — повторювала вона. — Маленькою дівчинкою я служила по ресторанах, і скрізь мене морили голодом. А в одному, хазяїн завжди стояв над душею, коли я розкладала закуски на кухні, і стежив, щоб я чого не поцупила. Не так просто було вкинути там скибочку сиру собі за пазуху, йдучи спати, не так просто!

Молочник подивився на її пазуху, потім підморгнув.

— Ой, не треба! — вигукнула жінка, знову заливаючись сміхом. — Не треба! Годі вже, не смішіть мене.

Вона витерла очі і вже спокійніше провадила:

— Ви мені не дивуйтесь. Я вже тут кілька тижнів, але сміюся отак уперше. Мій чоловік інвалід. Він годинникар. Цок-цок, цок-цок, і так з ранку до вечора. Він обвішав годинниками всі стіни, і за ці сім тижнів я більше нічого не чула. Цок-цок, цок-цок, цок-цок. — Вона махнула рукою вбік кухні.

На стіні в кухні висіло чотири годинники, три стояли на полиці над каміном. Високий коричневий годинник з маятником повільно скрипів «ц-цок»; на полиці над каміном видзвонював голубий будильник; поруч нього стиха, наче чоловік, що смочче люльку, цокав великий дерев'яний годинник, а решта скрипіли кожен по-своєму, торохтіли й шкреблись. Біля дверей висів маленький різьблений годинник із зозулею.

— Хто їх накручує? — запитав молочник, набивши повен рот тістечком.

— Хто їх накручує? — перепитала жінка. — Він і накручує. Приходить додому й цілу ніч тільки те й робить, що накручує свої годинники. Випийте кави. Я покажу вам, що в нас у кімнатах нагорі.

— Та, мабуть, ще від чашечки не відмовлюся, — мовив молочник, весело дивлячись на неї.

— Сміх та й годі, — сказала жінка. — В цьому будинку ви не зможете відрізнити день від ночі. Всі вони показують час кожен по-своєму. Я живу тут уже сім тижнів, але не певна — може, це й сім років. Слава богу, ще можу сміятися.

— Від сміху людина худне, — мовив він.

— Неправда, набирає тіла, — сказала вона.

— А я й сам не проти тіла, — докинув молочник.

Жінка пішла до плити. Він побачив, що вона знімає кавник і дістає з буфета дві білі чашечки, потім устав і підійшов до дверей.

— Це Дженні. Моя кобила. Тпру! Ви тільки послушайте, як вона цоккає по тротуару.

Кобила цокала копитом об обочину. Стояла обома передніми ногами на тротуарі, дивилася на алею й ритмічно опускала колито на камінь.

— Вона знає, що я тут, — мовив він, обертаючись. — Їй-богу, вона знає, що я п'ю чашечку кави. Дивується, чого я так довго не йду, їй-богу, вона вміє думати. Чудні тварини ці коні. А ревниві які! — провадив він. — Якби вона вас зараз побачила, мені б це так не минулося.

Він помовчав.

— З кормом для неї сама морока. Вона вже стара, через те й вередлива. Якби ви тільки бачили, що вона їсть. Їй-богу, вона здогадується, що тут щось не тєє.

Молочник маленькими ковтками пив каву, пив і цмокав губами. Незабаром у кімнаті чулося тільки цокання годинників, плямкання губ, дзенькіт чашечок об блюдця й тихий сміх жінки.

Зненацька маленький різьблений годинник, який висів біля дверей, зітхнув, ніби збирався чхнути, дверцята розчинилися, дзеленькнув крихітний молоточок і вискочила пташка. «Ку-ку, ку-ку», — проспівала вона, і дверцята зачинились. Молочник злякано поставив чашечку й витріщив очі.

— Вони всі поспішають або відстають, — сказала жінка. — Сядьте. Візьміть ще тістечко, хоч оце маленьке. Може, хочете пирога? Ця зозуля завжди бреше. «Заткни-но пельку, — щодня кажу я їй, — замовкни».

— Колись і я мав справу з різьбярством, — мовив молочник.

— Сідайте, — припрошувала вона. — Випийте ще чашечку.

— У вас тут затишно й тепло, — сказав молочник.

— Мені скрізь тепло, — мовила жінка.

— Накручувати вас не треба? — пожартував молочник, підморгнувши господині й окинувши її грайливим поглядом. Поруч з нею він здавався зовсім низеньким. Він витер лисину і надяг капелюха. — Ну, гаразд. Треба й міру знати.

Вона сумно подивилася на нього й, ліниво позіхнувши, потягнулася.

— Ходімте, я покажу вам годинники.

В молочника за вухом стримів маленький червоний огризок олівця. Він висмикнув його, легенько штрикнув її під бік і вийшов, проспівавши своє звичне:

— Бувайте здорові, мем, дякую, мем.

Наступного дня віз молочника знову зупинився біля цієї оселі. Му- гикаючи якусь пісеньку, молочник подивився на будинок. Він був ото- чений залізною огорожею, що стояла на низенькому цегляному мурі. Кущі живоплоту саме почали зеленіти. Він узяв кошика, розчинив хвірт- ку й пішов до дверей. Запах щойно вийнятого з духовки печива залос- котав йому в ніздрях. Кобила довго стояла непорушна, а потім ступила передніми ногами на тротуар і почала цокати копитом. Звук цей лунко котився притихлою вулицею. «Тпру!» — гукнув молочник, висунувшись із вікна. Кобила витягла гладеньку білу шию, обнюхала землю й знову почала цокати копитом, ритмічно струшуючи гривною. «Тпру», — доли- нув до неї голос хазяїна. Вона нашорошила вуха. Він кричав з вітальні.

Минуло півгодини. Кобила вийшла на тротуар. Витягла шию на всю довжину. Обнюхала мур, залізну огорожу, соковиті зелені пагінці жи- воплоту за нею. Натужившись, вона роздула тремтячі ніздрі й розтулила м'які губи, намагаючись ухопити старими жовтими зубами пагінець. Зно- ву натужившись, підтягла за собою воза й відкусила перший листок. Апетит її розпалився. Вона ще нестримніше потяглася вперед і досягла нарешті кущів. Пагінці живоплоту захрумтіли в неї на зубах. Вона під- вела голову, оглянула оком знавця живопліт і спокійно паслася далі. З будинку не долинали жодного звуку, тишу вулиці порушувало лише плямкання та подзенькування вудил. Почувши кроки хазяїна, кобила по- задкувала на бруківку. Він вийшов задуманий і вже не насвистував.

Бувало так, що з будинку струміли пахощі печива, бувало, що пи- рога чи кави. І знову минало чверть години, двадцять хвилин, півгодини, а часто й ціла година, поки з горішнього вікна чулося: «Тпру!» Молоч- ник сидів без піджака. «Цей годинник бреше, — казала йому жінка. — Вони всі брешуть». Кобилі доводилося тягтися через огорожу далі й да- лі, і вона обгризала живопліт нижче й нижче.

— Тпру, чортяко! — крикнув одного ранку молочник з другого по- верху будинку й, здивовано глянувши на обскубаний живопліт, вийшов на вулицю. — Це що за витівки? Ану геть звідси! — гримнув він і, схо- пивши за вуздечку, відтяг кобилу від живоплоту.

Він поставив її на вулиці, повернувся й глянув через огорожу на живопліт. Кобила майже знищила його за ці кілька тижнів.

— Свіженького захотілось, еге? — мовив він і подивився на коби- лу. У відповідь йому загадково й цинічно поблискували з-під шорів во- логі очі тварини.

Ш О С Е

Пізнього грудневого вечора, коли драглисті, наче слимаки, дороги блищать у холодному мороці, глухими путівцями плентали двоє змок- лих до нитки безробітних. Темрява розлилася по полях, обгорнула дере- ва до самого коріння. Будинки з жовтими плямами гасових ламп кудись порозбігалися й розтанули в густій пітьмі. Брѳохаючи по багнюці наму- ляними ногами, зігнувшись у три погибелі від голоду, двоє чоловіків бездумно сунули вперед. Вони вже третій день були в дорозі і ось те- пер, зціпивши зуби й клянучи путівці, які завели їх у цю чорну пастку

темряви, де не було ні їжі, ні притулку, здавалося, помацки кружляли в глибокій шахті. І в цю хвилину навіть про голод забули — тільки б вибратись на шосе!

Зненацька старший, який ішов попереду, спинився мов укопаний, а тоді, відсапуючись, швидко пошкандибав уперед.

— Ось воно! — гукнув він.

Після короткого підйому путівець раптово обірвався. Вони зійшли з нього й — о, диво дивне! — опинилися на шосе. Стояли й дивилися з якимось забобонним жахом. Темне, мовчазне, без дороговказів, шосе тупим мечем розтинали навколишню місцевість на дві половини, а обабіч бігли телеграфні стовпи та тяглися шпалери підстриженого живоплоту. Чоловіки розгубилися. Куди ж тепер іти? Після покручених путівців ця велика дорога наче ляснула їх, як дошкою, по обличчю. Ноги підломилися їм у колінах. Для їхніх розм'яклих кісток ця асфальтова стрічка була тверда, мов чавун.

На третій день подорожі вони вже зовсім не думали про мету своєї мандрівки. Їм було байдуже, чи дійдуть вони до міста, де, казали, є фабрика й робота, було однаковісінько, де ночуватимуть. У перші два дні, коли пригода тільки-но починалася, вони, хоч і бідно, все ж таки щось їли, але сьогодні з їхніх уст уже не чулося ні свисту, ні співу. Лише тупо дзвеніло в головах, та скреготіли голодні зуби.

Цілий день вони думали не про місто чи роботу, а про їжу. Жадали її всім своїм єством. Прислухалися до кожного звуку, позирали навколо, а в голові гупало — їсти, їсти! Голод шаленів у їхніх порожніх животах, які то надималися слабкою надією, то западали в глибокому розпачі.

Молодший здебільшого йшов позаду. Інколи їх розділяли кілька ярдів, подеколи відстань між ними зростала до двадцяти—тридцяти ярдів, а разів зо два — до чверті милі. Він ішов, зсутулившись, туго затягнувши пояс і заховавши руки в кишені намоклого пальта. Було йому років тридцять, скроні вже посріблила рідка сивина, очі були сірі, вилиці худі, випнуті. Почуття голоду в ньому поступово перейшло в ненависть до товариша, який весь час ішов попереду.

Старшому було років п'ятдесят. Колись він був гладкий і тілистий, але за два роки голодування посинів і зморщився, наче спущена камера. Пригнічений, замислений, з довгими, безживно обвислими руками й розгубленим виразом обличчя, він неквапом ступав попереду. Навіть тоді, коли голод уже почав шматувати їх своїми пазурями, він не облишив жартів. Ці жарти були завжди однакові:

— А корови добре вгодовані.

Або:

— Я б нізащо не став зараз їсти тушкованого м'яса.

Спершу молодший ненавидів старшого за те, що той весь час ішов попереду. Потім він відчув ненависть до його спини й постаті, до його безглуздої хисткої ходи навшпиньках. Він почав його ненавидіти всією душею, бо в цьому безмежному просторі землі й неба, у цій порожнечі йому треба було когось ненавидіти. Він ненавидів його за ідіотську самовпевненість і жарти, за те, що той почув про роботу й замислив цю мандрівку, за те, що вони пропили на другий день свої останні гроші, за те, що той завів його в цей лабіринт сільських доріг, коли голод змусив їх покинути шосе, і тепер вони кружляють тут і кружляють, як люди, що заблукали в хащах, у хащах голоду, де всі стежки, здавалося, вели до будинків з їжею. Але найдужче зненавидів він товариша за те, що

той просив милостиню. Молодший не просив її ніколи, відходив набік, коли старший починав жебрати. «Старий волоцюга! — цідив він крізь зуби. — Я швидше порішу когось, аніж проситиму!»

А коли старого проганяли від дверей, молодший навіть нишком радів. Цілий день дивився, як той з недоречною гідністю церемонно скидає біля кухонних дверей шапку, і його оголена лисина викликала в нього дедалі більшу огиду. Він ненавидів товариша, коли той просив, ненавидів, коли його проганяли, і ще дужче ненавидів, коли, зневірившись і впадши в розпач, той годинами ні в кого милостині не просив. Товариш нічого цього навіть не підозрював. Удень вони зайшли в селище — рідко розкидані будиночки і бунгало¹. Садибки були крихітні, на кожній росли сякі-такі овочі, де-не-де блищали парникові рами і греблися табунці курей. Люди тут жили бідні, затуркані, але з хворобливо розвиненим почуттям власної гідності — дрібні підрядчики, дрібні крамарі, дрібні торговці вугіллям, пенсіонери. Вони порпалися у своїх городцях, і коли до дверей підходив похнюплений здоровань і просив милостиню, то розмовляли з ним погордливо і з прихованим страхом. Їхні маленькі собаки заходились лютим гавкотом. У цих місцях обидва подорожні трималися ближче один до одного. Невдовзі поміж чорними силуетами дерев почали загоратися жовті сільські вогні. Старший ішов попереду. Переходив бездумно від світла до світла і пригломшено зупинявся під кожним ліхтарем, наче дивуючись, що не знаходить там ніякої їжі. І знову сунув далі, високо піднімаючи намуляні ноги і раз у раз пересмикуючи плечима, бо краплі холодного поту під пахвами кололися, як голки. Щелепа його одвисла, зуби цокотіли, а він ішов, наче в тумані, і марив. Марив про лососеві консерви, капусту, пироги і сир. Рибу із смаженою картоплею, яєчню з шинкою, макарони. Очманілий від голоду, він жував у своїй уяві все підряд: оберемки сіна, купи покидьків, котів і собак. Дроздів, канарок, горобців, курчат.

— Пригадую, ми держали цапа, коли я був хлопчиком, — сказав він. — Мій батько добре відгодував його, а потім зарізав. Але зараз я нізачо не став би їсти козлятину, — ковтаючи слину, пожартував він.

Товариш мовчав. Обидва важко дихали. Старий тихо провадив:

— Колись я знав чоловіка, що їв чайок. А французи їдять конину. Гуску теж нелегко вгризти. Особливо дику. Ще хлопчиком...

— З біса шкода, що ти зараз не хлопчик, — обізвався молодший.

— Га? — перепитав старий через плече, не зупиняючись.

«Глухий пень!» — вилаявся молодший подумки і прискорив ходу. Відсапуючись, він наблизився до старшого на відстань двох ярдів.

— З біса шкода, що ти зараз не хлопчик! — люто прокричав він. Зігнавши на товаришеві злість, крок за кроком знову відстав.

Після цього вони замовкли. Старий був глибоко ображений. Він мовчки шкандибав далі, не сміявся більше й не жебрав.

І тут, зненацька, перед ними виринуло шосе.

Вони побачили його порожнім. Але коли сюди вривалося життя, воно не було жалюгідне й тихе, як на путівцях, де чути хіба що шарудіння лопат та човгання ніг. Життя шосе було гучне й яскраве. Кожні кілька хвилин за милю попереду поміж в'язами повільно розпускалося віяло світла, потім різко згорталося. Через дві-три секунди з темряви вивалилися промені автомобільних фар і заливали жовтим сяйвом стовпи й живоплоти. Від двох подорожніх стрімко відбігали довгі тіні, за ними

¹ Дачі з верандами.

стрибали інші, короткі, пролітав із гуркотом автомобіль, а вони залишалися стояти, роззявивши роти, наче щойно хто ляпасом пробудив їх від сну. Нахилиючись на поворотах, минали їх двоповерхові автобуси. Пасажири могли правити за рекламу продуктових магазинів: жінки сиділи з повними кошиками, чоловіки — з напханими животами і люльками в зубах. Двоє подорожніх стояли й мружились від яскравого світла.

Тепер, на шосе, уперед вийшов молодший. Він підвів голову і розпростав плечі. Ця блискуча стрічка асфальту притягувала його, як магніт. Коли вщухало шарудіння коліс, на шосе залягала коротка й моторшна тиша. Автомашини вищали й пролітали, мов ракети над пустельною поверхнею чужої планети. Жоден звук не нагадував тут про існування людини. На полях довкола — жодної тварини. Приголомшлива пустка розверзалася на шосе. Молодшого це не лякало. Але в старого ноги підкосились уже через мілью. Хоч би швидше натрапити на путівець, куди б, зібравши останні сили, він міг заповзти і де б можна було заховатися від сліпучих променів, що краяли йому мозок, від гнітючої чавунної тиші. Побачивши перший дороговказ, він наздогнав товариша.

— Путівець, — видихнув він, простягнувши руку. Від живоплотів віяло затишком. Молодший став, як укопаний. Цю мілью він промчав, не тямлячи себе. Дорога має кудись вести. До будинку? До світла?

Очі старшого благально й безпорадно роззирнулися навкруги.

— Хтось іде, — сказав він. Далі говорити йому не стало сили.

Молодший неохоче прислухався. Звуки кроків долинали чітко й виразно. Двоє подорожніх стояли і мовчки слухали. Зненацька старший пошкандибав назустріч крокам. Молодший здивовано глипнув на нього, але не ворухнувся. З темряви неясно проступила чоловіча постать. Юнак. Під ногами в нього танцював зайчик світла від ліхтарика.

— Господи! — вигукнув молодший. Він аж затремтів з ненависті, що зібралася в ньому за цілий день, і зціпив пальці в кулаки. — Старий дурень знову хоче жебрати! Господи, та я йому...

Але й сам незчувся, як ноги понесли його за старим. З чорної тиші назустріч їм вийшов юнак з маленьким кошиком у руці. Молодший побачив, як старий підходить до юнака. Він побачив, як юнак зупинився. Молодший підступав нишком усе ближче, але тримався осторонь, як і завжди, коли старий жебрав. Він аж тремтів від сорому й люті.

— Ні, немає, — виразно долетів голос юнака. На цю відповідь молодший випустив довго стримуваний подих і розціпив кулаки. Це була повна поразка. Він ледве не розридався; але, коли побачив, як юнак ступив крок набік і обминає здорованя півколом, побоюючись підняти ліхтарик до його обличчя, сліпа лютя шугнула йому в голову. «Я тобі покажу», — процідив він крізь зуби. Від юнака йшов запах корови, курей, запах ферми, де з ранку до вечора годують худобу і птицю.

— А відійди-но від цього виродка, — голосно наказав він старшому, ступаючи в освітлений круг від ліхтарика й спиняючи юнака.

— Що це? — гостро запитав він, вдаривши рукою по кошику.

— Чого... — погрозово почав був юнак, але відразу ж і затнувся з роззявленим ротом. Він безпорадно змахнув кругом себе ліхтариком.

— Украв? — доскіпувався молодший.

Старий пильно дивився, але мовчав.

— Тут курка, — промимрив юнак. — Місіс Росс дала мені курку.

— Це не курка, — сказав молодший. Юнак розгублено подивився спочатку в один, потім у другий бік. Він спробував був дременути, але старий отямився і заступив йому шлях.

— Це не курка. — Старшого тепер було не пізнати. Він з притиском повторив слова молодшого.

— А... — спробував закричати юнак.

— Ах ти злодюга! — крикнув молодший. Він з усієї сили стусонув юнака в живіт і звалив його з ніг. Той простягся в багнюці.

Тепер вони діяли швидко й рішуче. Так, ніби з самого ранку вони тільки те й робили, що готувалися до цього моменту, обмірковували в деталях кожную дрібничку. Без жодного слова обидва водночас стрибнули на юнака. Здоровань весело й важко притиснув його до землі. Молодший вихопив кошика і став нищпорити в кишенях юнакового пальта. Забряжчали гроші. Юнак слабо відбрикувався. Старший мовчки захавав юнакові між зуби ріжок хустинки і зав'язав її йому на потилиці. Щаслива усмішка заграла на виснаженому блідому обличчі захеканого старого; очі другого метали іскри. Обидва важко відсапували.

— Порядок, — видихнули вони.

Потім підняли юнака й подивилися вбік шосе.

— Автобус! — гукнув старший. Напруживши останні сили, вони перекинули юнака через живопліт у канаву й побігли до автобуса. Обидва щось бурмотіли й душилися сміхом. Замахали руками, і великий зелений автобус плавно загальмував біля них.

Вони гарячково вхопились за поручні.

— Ледве встигли, — весело ошкірився старий до кондуктора.

Кондуктор, що саме переглядав номери квитків, відповів ледь помітною усмішкою. Здоровань важко плюхнувся на сидіння. Кошика поставив собі на коліна. Молодший сів з другого боку проходу. Вони сиділи і спокійно віддихувалися. Пасажири зиркали на них зацікавлено, але байдуже. В автобусі було сухо й тепло, і гупання сердець у розм'яклих тілах двох супутників поступово втихало. Їхні голови з насолодою розгойдувалися в такт рухові автобуса.

— Два до кінця, — мовив старий хрипко.

Молодший заплатив. Ще й отримав цілий шилінг здачі. Старий оглянувся на порожнє шосе і вмонтився зручніше. Своїм лагідним гурчанням автобус наче розпанахував глуху тишу похмурого рівнинного краю. Як усе змінилося за кілька хвилин! Він підморгнув молодшому.

— Може, закуримо? — весело запитав він.

На його обличчі промайнула тінь посмішки ще тих часів, коли він був набагато товщий і не такий, як зараз, кмітливий. Пасажири теж посміхнулися. Старий обмацав кошика пальцями, потім заглянув усередину і став подавати знаки через прохід, як школяр.

— Н. Крк. Фзн. — показував він губами. Не курка, а фазан.

Пасажири засміялися. Обличчя старого розпливлося в усмішці. Світ починав йому подобатись. Мимо пролітали автофургони торговців. Кругом море світла, веселощі, швидкість. Якесь незвідане почуття заповонило старого. Під сміх пасажирів він витяг з кошика фазанячий хвіст.

Але молодший не зважав на кривляння. Зіщулившись на сидінні, він сидів насторожений, гордовитий, і мовчки тішився своєю гіркою помстою. Онде мчить проклятуший різник, проклятуший булочник, потоками бензину розливаються по світу гроші. Їжа! Він зневажливо подивився на старшого. Ні, не їжі, зовсім іншого болісно прагнула його змучена ненавистю душа.